

Andrzej Stopczyński¹

Idee dżadidyizmu we współczesnej Rosji

Uwagi wstępne

Zmiany polityczne obserwowane w Związku Radzieckim na przełomie lat 80. i 90. XX w., które ostatecznie doprowadziły do powstania Federacji Rosyjskiej wraz z nową konstytucją², gwarantującą wolność religijną, nie tylko wzmocniły zainteresowanie religią wśród samego społeczeństwa, lecz także, jak przekonuje Stanisław Bieleń, przyczyniły się do demokratyzacji życia społecznego, upodmiotowienia jednostek czy poszukiwania tożsamości³. Zarówno wśród mieszkańców Rosji, działaczy religijnych czy badaczy zajmujących się kwestiami obecności religii w przestrzeni publicznej, w ostatnich latach coraz większym zainteresowaniem cieszą się publikacje myślicieli muzułmańskich, którzy żyli i tworzyli w państwie rosyjskim na przełomie XIX i XX w. oraz idee, które propagowali. Bez wątplenia największym zainteresowaniem po upadku Związku Radzieckiego wśród muzułmańskich kręgów naukowych cieszy się powstały pod koniec XIX w. ruch dżadidyizmu.

Najbardziej rozpowszechnionym rozumieniem dżadidyizmu jest rozpatrywanie tego zjawiska jako ogólnospołecznego ruchu rosyjskich muzułmanów, który stanowił ich odpowiedź na rozwój społeczeństwa industrialnego⁴. Za twórcę tego ruchu uznawany jest krymskotatarski muzułmański działacz społeczno-polityczny, Ismail Bej Gasprinski (1851–1914)⁵. Przedstawiciele dżadidyizmu

¹ Uniwersytet Łódzki, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9795-725X>, e-mail: andrzej.stopczynski1@uni.lodz.pl.

² N.V. Riasanovsky, M.D. Steinberg, *Historia Rosji*, Kraków 2009, s. 656.

³ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006, s. 452–453.

⁴ P. Набиев, *Ислам на европейском востоке. Энциклопедический словарь*, Казань 2004, s. 78.

⁵ Ismail Bej Gasprinski nawoływał do solidarności tureckich narodów Rosji, wraz ze wspólnym językiem i spójnym systemem edukacji wzorowanym na europejskich osiągnięciach, co doskonale wyrażało

krytykowali fanatyzm religijny, postulowali zastąpienie niewydolnych i przestarzałych szkół religijnych szkołami świeckimi, zawierającymi w sobie komponent narodowy, wzywali do rozwoju nauki i kultury, a także do rozwoju centrów oświatowo-kulturalnych, które miały za zadanie budowanie jedności tatarskiego społeczeństwa⁶. Na początku XX stulecia coraz bardziej widoczna stała się także aktywność polityczna przedstawicieli samego ruchu. Zaangażowaniu rosyjskich muzułmanów w życie polityczne sprzyjały głównie wydarzenia związane z rewolucją 1905 r. Najbardziej widoczna była działalność frakcji muzułmańskiej na forum Dumy Państwowej w latach 1906–1917. Nie bez znaczenia było także utworzenie pierwszej wszechrosyjskiej partii muzułmańskiej w 1905 r. Niektórzy z muzułmańskich działaczy politycznych w sposób szczególny zaangażowali się w życie społeczno-polityczne, przede wszystkim Mułtanur Wachitow, Gajaz Ischaki, Sadri Maksudi, Jusuf Akczura, Musa Bigijew czy Mirsaid Sułtan Galijew⁷.

Neodżadidyizm czy tatarski islam?

Jak zwracają uwagę badacze zajmujący się problematyką związaną z rozwojem religii muzułmańskiej we współczesnej Rosji, w tym Rinat Nabijew, idee dżadidyizmu są atrakcyjne dla rosyjskiej społeczności muzułmańskiej jak nigdy wcześniej. Według niego, „współczesne procesy odrodzenia religijnego spowodowały konieczność ponownego przemyślenia, jakie jest miejsce islamu i ummy w dzisiejszym społeczeństwie, jakie są możliwości integracji tradycji religijnych i mentalności muzułmańskiej we współczesnym świecie”⁸. Zdaniem Nabijewa jest jak najbardziej oczywiste, iż rosyjski islam znów stoi przed wyzwaniem nowych reform i modernizacji. Jednakże w opinii uczonego dżadidyizm w sposób obiektywny może stanowić dla współczesnych przywódców religijnych „nie tylko cenne i praktyczne doświadczenie przeprowadzenia reform, na przykład w sferze edukacji, lecz również daje współczesnemu pokoleniu system metod związanych z modernizacją społeczności muzułmańskiej”⁹.

hasło: „jedność w myślach, słowach i czynach”. Nazwa samego ruchu pochodzi od arabskiego wyrażenia „usul al-dżadid”, czyli nowa metoda. Umowne ramy czasowe przyjmuje się na lata 1880–1917, gdzie lata 1880–1905 stanowiły pierwszy etap, polegający na reformie tradycyjnego systemu edukacji religijnej, oraz lata 1905–1917, będące kontynuacją rozpoczętych wcześniej zmian przy jednoczesnym podniesieniu hasła politycznych. Szerzej zob.: Д. Исхаков, *Феномен татарского джадидизма: введение к социокультурному осмыслению*, Казань 1997, s. 3–5.

⁶ Д. Исхаков, *Джадидизм*, [w:] *Ислам в Среднем Поволжье: История и современность. Очерки*, red. Р. Мухаметшин, Казань 2001, s. 128–132.

⁷ Ibidem.

⁸ Р. Набиев, *Власть и религиозное возрождение*, Казань 2014, s. 201.

⁹ Ibidem.

Wśród naukowców i badaczy, którzy w swojej twórczości dokonują recepcji idei dżadidyizmu wymienić można między innymi Rafaela Chakimowa, który uznawany jest za jednego z najwybitniejszych współczesnych tatarskich historyków i filozofów. Zajmował przez wiele lat ważne stanowiska w Republice Tatarstanu – w latach 1991–2008 był doradcą prezydenta Tatarstanu w kwestiach politycznych. Od 2011 r. kieruje Instytutem Historii im. Szihabuddina Mardżaniego Akademii Nauk Republiki Tatarstanu. Za swoją działalność naukową otrzymał liczne nagrody i odznaczenia – między innymi w 2009 r. otrzymał nagrodę dla najlepszego naukowca Akademii Nauk Republiki Tatarstanu¹⁰. Warto również wspomnieć, iż na początku lat 90. XX wieku był jednym z kluczowych uczestników rozmów oficjalnych delegacji Rosji i Tatarstanu w procesie przygotowywania i zawarcia umowy federacyjnej między Moskwą i Kazaniem¹¹.

W 2010 r. ukazała się monografia Rafaela Chakimowa zatytułowana „Dżadidyizm. Reformowany islam”. Jak zaznacza autor, książka poświęcona jest „kwestiom pojawienia się i możliwościom rozwoju zreformowanego islamu na przykładzie historii tatarskiego ruchu przełomu XIX i XX w. – dżadidyizmu”¹². W swojej książce autor przekonuje, iż istnieje dziś współczesna forma dżadidyizmu, czyli neodżadidyizmu¹³. Jak sam zaznacza: „Świeckość i islam stały się niewygodnym tematem dla muzułmańskiej społeczności. Przyczyniły się do tego niepowodzenia w zakresie westernizacji krajów muzułmańskich, wpływ różnego rodzaju fundacji muzułmańskich na funkcjonowanie radykalnych partii i organizacji. Dżadidyizm nie zna tego problemu, gdyż jest to w gruncie rzeczy połączenie idei świeckich i religijnych. Dżadidyizm nie jest szkołą religijną, nie podąża za autorytetami, dżadidyizm to przede wszystkim uznanie pluralizmu w islamie”¹⁴. Zaś w artykule pt. „Krytyczne myślenie i modernizacja islamu” Chakimow zauważa, że tak naprawdę głównym przesłaniem dżadidyizmu była walka ze ślepym podążaniem za autorytetami i otwarcie na krytyczne myślenie, które mogło się urzeczywistnić jedynie dzięki wysokiemu poziomowi edukacji, równouprawnieniu kobiet i mężczyzn, tolerancji wobec innych religii,

¹⁰ Хакимов Рафаэль Сибгатович, <https://alumni.kpfu.ru/famous/hakimov-rafael-sibgatovic> [dostęp: 20.11.2021].

¹¹ Szerzej zob. Договор Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан», <http://www.kazanfed.ru/docum/dogovor/1/> [dostęp: 20.11.2021].

¹² Р. Хакимов, *Джадидизм (реформированный ислам)*, Казань 2010.

¹³ Ibidem, s. 88–89.

¹⁴ Ibidem, s. 183.

otwartości na osiągnięcia kulturalne Europy. Chakimow przypisuje dżadidyżmowi wręcz fundamentalne znaczenie dla współczesnych Tatarów, pisząc: „Cała współczesna kultura tatarska ma swoje źródło w dżadidyżmie. Walka tatarskich reformatorów ze średniowiecznymi tradycjami była przejawem odwiecznej walki postępu i zacofania. Na początku XXI w. wyzwania współczesności stawiają przed społeczeństwem muzułmańskim taką samą potrzebę modernizacji”¹⁵.

Chakimow zwraca również uwagę, że współcześnie Tatarstan, ale również Rosja, musi wybrać drogę modernizacji i zbliżenia z cywilizacją europejską: „Obecnie Tatarstan (...) wytwarza produkty zaawansowane technologicznie, wymaga to rozwoju krajowego systemu edukacji, przede wszystkim szkolnictwa wyższego. Nasi główni konkurenci znajdują się na Zachodzie, dlatego jesteśmy zmuszeni wprowadzić standardy bliskie europejskim. Nie możemy polegać na takich krajach muzułmańskich jak Sudan, Pakistan, Iran i innych. Tam nie produkują samochodów ciężarowych, samolotów i helikopterów, są tylko konsumentami tych produktów, a co za tym idzie, nie mogą pomóc nam stać się bardziej konkurencyjnymi”¹⁶. Uczony zaznacza, że dzięki doświadczeniu historycznemu Tatarów, którzy zamieszkują obecnie Federację Rosyjską, dziedzictwu myśli teologicznej tatarskich myślicieli czy wreszcie dynamicznemu rozwojowi społeczności rosyjskich muzułmanów, można mówić o subcywilizacji muzułmańskiej w Tatarstanie i Rosji ¹⁷. Chakimow prezentuje również swoje rozumienie pojęcia euroislam¹⁸, pod którym „należy rozumieć współczesną formę dżadidyżmu – neodżadidyżm, który w dużej mierze odzwierciedla kulturalny aspekt islamu, a nie jego rytualną część, pozostawiając to w gestii samego człowieka”¹⁹. W 2010 r. z okazji prezentacji swojej książki poświęconej dżadidyżmowi Rafael Chakimow udzielił portalowi Info-Islam.ru wywiadu poświęconego nie tylko nowej publikacji, lecz także jego pojmowaniu współczesnego charakteru rosyj-

¹⁵ Р. Хакимов, *Критическое мышление и обновление ислама*, http://www.globalaffairs.ru/number/n_2110 [dostęp: 20.11.2020].

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Zaznaczyć należy, iż pojęcie euroislam uwiązane jest przede wszystkim z Bassamem Tibim oraz Tarkikiem Ramadanem. Tibi wprowadził termin euroislam w roku 1992. W jego opinii muzułmanie zamieszkujący Europę powinni stworzyć specyficzną formę islamu, która mogłaby współistnieć z wartościami europejskimi (między innymi takimi jak pluralizm, tolerancja, zachodnie wartości polityczne). Z kolei Tarik Ramadan wzywa do stworzenia nowej tożsamości europejsko-muzułmańskiej. Szerzej zob. M. Hashas, *The Idea of European Islam: Religion, Ethics, Politics and Perpetual Modernity*, New York 2018; T. Ramadan, *To Be a European Muslim*, Leicester 2015.

¹⁹ И. Мухаметзянов, *Рафаэль Хакимов: Джадидизм это образ жизни народа*, http://www.info-islam.ru/publ/mnenija/intervju/rafaehl_khakimov_dzhadidizm_ehto_obraz_zhizni_naroda/4-1-0-1637 [dostęp: 20.11.2021].

skiego i tatarskiego islamu. W wywiadzie tym odniósł się między innymi do źródła terminu tatarski islam, którym również posługuje się w swojej twórczości. Jego zdaniem tatarski islam określa przede wszystkim wpływ religii muzułmańskiej na życie ludności tatarskiej²⁰. Ze słów uczonego można więc stwierdzić, iż zarówno neodżadidyzm, jak i tatarski islam czy euroislam – pomimo różnic w kwestii terminologicznej, odwołują się tak naprawdę do tych samych źródeł i ich znaczenie jest do siebie niezwykle zbliżone, a nawet tożsame.

Analizując zagadnienie obecności idei dżadidyżmu wśród współczesnej społeczności muzułmańskiej Rosji, należy także wspomnieć o postaci Damira Muchetdinowa – wiceprzewodniczącego Duchownego Zarządu Muzułmanów Federacji Rosyjskiej, pełniącego również funkcję redaktora naczelnego w Domu Wydawniczym Medyna, a także redaktora muzułmańskich internetowych portali informacyjnych. Muchetdinow specjalizuje się w problematyce rozwoju współczesnej rosyjskiej ummy, uznawany jest za zagorzałego zwolennika dżadidyżmu, opowiada się w swoich pracach za syntezą duchowego dziedzictwa cywilizacji arabsko-muzułmańskiej z osiągnięciami naukowymi cywilizacji europejskiej. W swojej działalności naukowej Muchetdinow rozwija koncepcję rosyjskiego islamu zaproponowaną przez Ismaila Gasprinskiego. Według niego współcześnie rosyjska społeczność muzułmańska stoi przed globalnymi wyzwaniami, na które będzie zdolna odpowiedzieć, wypracowując spójną strategię rozwoju. Najważniejsze założenia swojej myśli społeczno-politycznej w kontekście rozwoju społeczności muzułmańskiej w Rosji uczony zawarł w książce „Rosyjski islam – wezwanie do refleksji i kontekstualizacji”, wydanej w 2015 r.²¹

W pozycji tej Muchetdinow wysuwa tezę, iż rosyjscy myśliciele, pisząc o państwie rosyjskim, rzadko odwoływali się do analizy czynnika muzułmańskiego w Rosji. Uczony, nawiązując do przykładu Iwana Ilina, podkreśla, że „rosyjska idea” i inne projekty uzasadniające cywilizacyjną specyfikę Rosji, nie zważają na czynnik muzułmański, a bez jego uwzględnienia nie można stworzyć odpowiedniej strategii rozwoju Rosji jako państwa wielowyznaniowego i wielokulturowego²². Badacz twierdzi, że tendencje demograficzne wskazują, że do 2025 r. co piąty mieszkaniec Rosji będzie wyznawał islam, co doprowadzi do zmian w rosyjskim społeczeństwie, a to spowodować może kryzys rosyjskiej tożsamości²³.

²⁰ Ibidem.

²¹ Д. Мухетдинов, *Российское мусульманство – призыв к осмыслению и контекстуализации*, Москва 2015.

²² Ibidem, s. 46–47.

²³ Ibidem.

Jak podkreśla Muchetdinow, rosyjski islam, przede wszystkim tatarski, rozumiany jako byt społeczno-kulturowy, odznacza się „demokracją w zarządzaniu społecznością muzułmańską; tolerancją i umiejętnością pokojowego koegzystowania z przedstawicielami innych religii; dążeniem do edukowania społeczeństwa; wysokim statusem kobiety w społeczeństwie”²⁴. Autor zaznacza, że rosyjski islam jest pewnego rodzaju konglomeratem powiązanych ze sobą tradycyjnych kultur i praktyk religijnych i różni się od islamu arabskiego, afrykańskiego czy europejskiego. Dlatego też, zdaniem uczonego, trzeba stworzyć koncepcję rosyjskiego islamu, która „będzie odpowiedzią na pytanie, jak rosyjscy muzułmanie mają przetrwać w nowoczesnych warunkach, nie tracąc jednocześnie swojej tożsamości”²⁵. Muchetdinow wskazuje także, przed jakimi wyzwaniem stoi rosyjski islam. Zalicza do nich wyzwania globalne, takie jak: globalizacja, islamofobia, problem integracji imigrantów. Ponadto zaznacza, że istotnym wyzwaniem są wywodzące się z Zachodu europejskie wartości, które obecnie mają ultraliberalny charakter i połączone są z wszechobecną kulturą konsumpcyjną. Kolejnym wyzwaniem, o jakim wspomina uczonego, jest radykalizacja religii – aby temu zapobiec, należy przede wszystkim nieustannie rozwijać system edukacji religijnej i przezwyciężać marginalizację dyskursu muzułmańskiego w przestrzeni medialnej²⁶.

Warto także wspomnieć o kolejnym naukowcu, który w swoich badaniach porusza kwestię dżadidyizmu. Ajdar Chabutdinow z Kazańskiego Uniwersytetu Federalnego, który jest członkiem Rady Ekspertów do spraw Teologii przy rosyjskim Ministerstwie Nauki i Edukacji²⁷, proponuje postrzegać dżadidyizm jako ruch o zupełnie świeckim charakterze. W swojej książce zatytułowanej „Przywódca narodu” pisze: „Dżadidyizm rozumiem jako ruch mający na celu stworzenie narodu typu europejskiego. Nie należy łączyć tego procesu z europejską reformacją, która miała przede wszystkim charakter religijny. Dżadidyizm był głównie ruchem o charakterze świeckim. Dżadidyści na początkowym etapie wyznaczyli sobie za cel reformę systemu edukacji. Później planowali zmierzać do stworzenia narodu (...) posiadającego autonomię w sprawach religii i edukacji, w skali ogólnopaństwowej opowiadali się za decentralizacją i ustanowieniem państwa konstytucyjnego z równymi prawami dla wszystkich obywateli. Dżadidyizm nie dążył do zmiany muzułmańskich obrzędów religijnych czy dog-

²⁴ Ibidem, s. 37.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Хабутдинов Айдар Юрьевич, https://kpfu.ru/pec_print?p_id=39142&p_lang= [dostęp: 20.11.2021].

matyki. W rzeczywistości cała reformatorska działalność muzułmanów w Rosji może zostać zdefiniowana w kilku kluczowych aspektach: reformie edukacji, postulatach reform politycznych i stworzeniu konstytucyjnego państwa prawa oraz reformie szeregu muzułmańskich norm prawnych²⁸.

Fałszywy dżadidyzm

W kontekście niniejszych rozważań należy również wspomnieć o postaci, która reprezentuje grupę badaczy o zupełnie innym podejściu do tego zjawiska niż wcześniej wspomniani. Waliuła Jakupow jest uważany za jednego z najważniejszych działaczy religijnych we współczesnym Tatarstanie, a za sprawą tragicznej śmierci w 2012 r. dla wielu muzułmanów republiki stał się symbolem walki z ekstremizmem muzułmańskim w Tatarstanie²⁹. Kierował Departamentem Edukacji Duchownego Zarządu Muzułmanów Republiki Tatarstanu, gdzie był zaangażowany w opracowywanie jednolitego systemu edukacji muzułmańskiej w Tatarstanie, zajmował się również opracowywaniem programów nauczania dla szkół muzułmańskich³⁰. Co istotne, był także założycielem pierwszego w epoce postradzieckiej w Rosji wydawnictwa muzułmańskiego Iman, które specjalizuje się w publikacji książek poświęconych tradycyjnemu dla rosyjskich muzułmanów hanafickiemu islamowi. Wydawnictwo to działa od 1990 r. i szczególnie w latach 90. odgrywało istotną rolę w rozprzestrzenianiu wiedzy na temat islamu i dziedzictwa teologicznego muzułmańskich uczonych wśród Tatarów³¹. Według Jakupowa dżadidyzm istotnie odegrał ważną rolę w życiu narodu tatarskiego, a „żywe dziedzictwo dżadidyżmu realnie istnieje wśród współczesnych uczonych muzułmańskich”. Jednakże Jakupow uważa, iż idee związane z dżadidyżmem nie powinny determinować współczesnego rozwoju religii muzułmańskiej w Rosji w taki sposób, jak proponuje to cho-

²⁸ А. Хабутдинов, *Лидеры нации*, Казань 2003, s. 8–9.

²⁹ Waliuła Jakupow został zastrzelony 19 lipca 2012 roku obok swojego domu, w tym samym czasie dokonano również zamachu bombowego na przewodniczącego Duchownego Zarządu Muzułmanów Republiki Tatarstanu – Ildusa Fajzowa, który w wyniku ataku odniósł poważne obrażenia. Większość ekspertów zajmujących się islamem w Rosji wiąże zabójstwo Jakupowa z jego oficjalną działalnością. Również organy śledcze zwracały uwagę, że nie był to atak terrorystyczny, a celem zamachu było jedynie pozbawienie życia przywódców religijnych Republiki Tatarstanu. Zarówno Ildus Fajzow, jak i Jakupow, prowadzili zdecydowaną walkę z przedstawicielami salafizmu i przy pomocy władz zdołali zapobiec rozwojowi scenariusza dagestańskiego i uchronić Tatarstan od wojny religijnej. Szerzej zob.: А. Еникеев, *Накануне Рамазана в Казани расправились с лидерами мусульманского духовенства*, <https://www.kp.md/daily/25918/2871220/>.

³⁰ *Биография Валиуллы Якупова*, <https://ria.ru/20120719/703479561.html> [dostęp 20.11.2021].

³¹ И. Гафиятуллина, *Издательство «Иман» отметило очередной день рождения*, <http://apanay.tatar.ru/168-iman-otmetilo-ocherednoj-den-rozhdeniya> [dostęp: 20.11.2021].

ciążby wspomniany Rafael Chakimow. W 2006 r. ukazała się praca Jakupowa zatytułowana „Falszywy dżadidyizm”³², w której autor poddaje krytycznej ocenie działania podejmowane przez niektórych przedstawicieli współczesnej tatarskiej inteligencji³³.

Już na samym wstępie swojej pracy Jakupow pisze: „Największe zagrożenie dla islamu stanowią dwa powiązane wzajemnie ruchy – wahhabizm i fałszywy dżadidyizm. Obie te grupy są do siebie podobne pod względem teologicznym, to znaczy opowiadają się za reformowaniem islamu, nie wykazując tolerancji dla tradycyjnych szkół religijnych”³⁴. W rozdziale zatytułowanym „Falszywe reformy – zagrożenie dla pierwotnej tożsamości tatarskiej” Jakupow dokonuje jeszcze szerszej krytyki neodżadidyizmu: „Obecnie tradycje tworzące obraz islamu, jego religijne podstawy, są poddawane próbom destrukcyjnego wpływu reformatorów. Wpływ ten ma charakter zarówno obiektywny, jak i subiektywny. Pierwszy spowodowany jest konkurencją międzywyznaniową, przede wszystkim ze strony chrześcijaństwa, szczególnie ze strony Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Drugi natomiast dążeniem poszczególnych reformatorów do zaspokojenia swoich egoistycznych ambicji i interesów”³⁵. Jakupow podkreśla, że wszelkie próby dokonania współczesnej reformy rosyjskiego islamu mają na niego tak naprawdę destrukcyjny wpływ i jedynym sposobem przeciwdziałania temu jest wzmocnienie wiary i odwoływanie się do tradycji. Co ciekawe, Jakupow nie potępia dżadidyizmu jako zjawiska historycznego, potępia raczej próby jego implementacji do współczesnych realiów. Widoczna jest także różnica w interpretacji stanu współczesnego islamu w Rosji; to, co dla Chakimowa jest pewnego rodzaju świadectwem inercji, czyli nadawanie wyjątkowego znaczenia przez muzułmanów obrzędom czy rytuałom, dla Jakupowa jest fundamentem i synonimem siły islamu. Jakupow zauważa też, że dążenie tatarskiej inteligencji do reform związane jest przede wszystkim z tym, w jakim czasie została wykształcona elita religijna Tatarstanu. Zauważa, że w czasie reislamizacji lat 90. elita ta stanowiła grupę ludzi o określonych, ukształtowanych poglądach filozoficznych czy podejściu metodologicznym, stąd też ich stosunek do procesu odrodzenia religijnego determinowany był właśnie tymi czynnikami³⁶.

³² В. Якупов, *Лжеджадидизм*, Казань 2006.

³³ Ibidem, s. 2–3.

³⁴ Ibidem, s. 20.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, s.25.

Idee dżadidyзму a inicjatywy naukowo-kulturalne

Niezwykle istotną rolę w przybliżaniu idei reprezentowanych przez przedstawicieli dżadidyзму szerszemu gronu odbiorców we współczesnej Rosji odgrywają także różnego rodzaju inicjatywy kulturalne i naukowe podejmowane przez muzułmańskich działaczy religijnych. Doskonałym przykładem tego typu działań stanowią seminaria naukowe poświęcone twórczości wybranych myślicieli przełomu XIX i XX wieku. Jednym z tego typu wydarzeń jest cykliczna konferencja Czytania Faizhanowa, której nazwa związana jest z postacią Husajna Faizhanowa (1823–1866) – wybitnego tatarskiego myśliciela, którego działalność położyła fundamenty do późniejszego wykrystalizowania się ruchu dżadidyзму. To właśnie Faizhanow jako jeden z pierwszych tatarskich myślicieli doszedł do wniosku, iż konieczne jest przeniesienie europejskich metod nauczania na grunt tatarski³⁷.

Pierwsza edycja Czytań Faizhanowa odbyła się 15 maja 2004 r. w Niżnym Nowogrodzie, skąd pochodził myśliciel, i każdego roku organizowana jest właśnie w tym mieście³⁸. 19 sierpnia 2021 r. odbyła się już XVII edycja tego wydarzenia, które poświęcone było 800. rocznicy powstania Niżnego Nowogrodu oraz 1100. rocznicy przyjęcia islamu przez narody zamieszkujące Bułgarię Nadwołżańską³⁹. W wydarzeniu tym wzięli udział m.in. wspomniany Damir Muchetdinow, który jako przedstawiciel głównego organizatora tego przedsięwzięcia – Duchownego Zarządu Muzułmanów Federacji Rosyjskiej – przypomniał, że w 2023 r. w mieście odbędą się odchody 200. rocznicy urodzin myśliciela. Obchody te według Muchetdinowa będą miały nie tylko charakter religijny, ale również państwowy⁴⁰. Jak zaznaczył przedstawiciel organizacji: „główną zasługą Faizhanowa było zrozumienie, że konieczna jest w społeczeństwie symbioza wartości duchowych i świeckich. Sam, będąc absolwentem tatarskiej medresy, doskonale rozumiał, że jeśli społeczeństwo tatarskie chce przetrwać i być konkurencyjne, to musi opanować nauki świec-

³⁷ А. Юзеев, *Проект реформы мусульманского образования Х. Фаизхана*, „Ислам в современном мире”, 2016, nr 1, s. 182–183.

³⁸ *Фаизхановские чтения №1 (2004)*, <http://www.idmedina.ru/books/materials/?1114> [dostęp: 20.11.2021].

³⁹ *В Нижнем Новгороде проходят Фаизхановские чтения*, <https://islamnews.ru/2021/8/18/v-nizhnem-novgorode-prokhodyat-faizkhanovskie-cheniya> [dostęp: 20.11.2021].

⁴⁰ *Делегация ДУМ РМ приняла участие в конференции «Фаизхановские чтения» в Н. Новгороде*, <https://saransk.bezformata.com/listnews/dum-rm-prinyala-uchastie-v-konferencii/97341905/> [dostęp: 20.11.2021].

kie. Przede wszystkim uzasadniał swoim rodakom konieczność przyswojenia języka rosyjskiego⁴¹.

Warto zaznaczyć, iż podobne do wyżej wspomnianej inicjatywy wydarzenia odbywają się cyklicznie w różnych regionach Rosji i nawiązują swoją nazwą i tematyką do przedstawicieli ruchu dżadidyizmu. W pierwszej kolejności wspomnieć należy o postaci Musy Bigijewa, wybitnego myśliciela muzułmańskiego przełomu XIX i XX w., któremu poświęcone są Czytania Bigijewa. Konferencje te stanowią doskonałą platformę wymiany poglądów na temat dziedzictwa naukowego Musy Bigijewa oraz służą prezentacji przez naukowców współczesnej interpretacji jego myśli. Pierwsza edycja konferencji odbyła się w dniach 12–14 grudnia 2014 r. w Moskwie i była zorganizowana przez Wydział Orientalistyczny Uniwersytetu Państwowego w Sankt Petersburgu, Moskiewski Instytut Muzułmański oraz Duchowny Zarząd Muzułmanów Federacji Rosyjskiej⁴². Równie znamienitej postaci rosyjskiego islamu początku XX w. poświęcone są Czytania im. Muchlisy Bubi⁴³, które od 5 lat cyklicznie odbywają się w różnych miastach Rosji, ostatnie wydarzenie z tego cyklu odbyło się 17 listopada 2021 r. w mieście Włodzimierz. Jak podkreślili w końcowej rezolucji uczestnicy konferencji, która zorganizowana była pod hasłem „Macierzyństwo w XXI w. jako mija, służba i wyzwanie”, podobnie jak wybitni przedstawiciele dżadidyizmu, uczestnicy konferencji wierzą, że przez pryzmat powołania macierzyńskiego należy szukać rozwiązania wielu problemów naszych czasów, w tym utraty fundamentów moralnych współczesnego społeczeństwa⁴⁴.

Bardzo ważną rolę w przybliżeniu społeczeństwu i rosyjskim muzułmanom osiągnięć tatarskich myślicieli końca XIX i początku XX w. odgrywają instytucje i organizacje naukowe i kulturalne. Jedną z tego typu organizacji jest Fundacja Mardżani, której nazwa związana jest z postacią wybitnego tatarskiego teologa Szihabuddin Mardżaniego⁴⁵. Fundacja Mardżadni jest pozarządową organizacją

⁴¹ Ibidem.

⁴² *Московский исламский институт будет носить имя Мусы Бигиева*, <http://old.miu.su/archives/6229> [dostęp: 20.11.2021].

⁴³ Muchlisa Bubi (1869–1937) – działaczka społeczna i pedagog początku XX wieku. W roku 1917 jako pierwsza kobieta w historii islamu i Tatarów powołana została na stanowisko sędziego prawa muzułmańskiego. Szerzej zob.: *Мухлиса Буби (1869–1937) – мусульманская традиция в современном обществе*, <http://www.idmedina.ru/ramazan/?7107> [dostęp: 20.11.2021].

⁴⁴ *V Межрегиональная научно-практическая конференция «Чтения им. Мухлисы Буби». Резолюция*, <https://www.muslim.ru/articles/280/31780/> [dostęp: 20.11.2021].

⁴⁵ Szihabuddin Mardżani (1818–1889) – tatarski pedagog, myśliciel i historyk. Działalność w sferze pedagogicznej (obejmującą zmiany w systemie nauczania w medresie czy też przybliżenie Tatarom osiągnięć światowej nauki i kultury), którą prowadził Mardżani, można traktować jako fundament do wykrystalizowania się dżadidyizmu. Szerzej zob.: A.H. Юзеев, И.Ф. Гимадеев, *Марджани о татарской элите (1789–1889)*, Москва 2009, s. 16–17.

publiczną, która organizuje projekty na rzecz rozwoju nauk humanistycznych, kultury i sztuki. Poprzez współpracę z rosyjskimi oraz zagranicznymi ośrodkami badawczymi i edukacyjnymi, instytucjami kulturalnymi, przyczynia się do zachowania kulturowego i historycznego dziedzictwa narodów euroazjatyckich. Jak można przeczytać na stronie internetowej fundacji, wśród tematów badawczych organizacji znajdują się: historia Bliskiego Wschodu i Azji Centralnej, kultura i sztuka islamu, ewolucja społeczna i polityczna świata muzułmańskiego. Warto zauważyć, że fundacja organizuje seminaria, okrągłe stoły, wystawy⁴⁶. Istotnym punktem jej działalności jest również wydawnictwo, które publikuje książki z zakresu nauki wiary muzułmańskiej oraz teksty autorów arabskich i tatarskich, w tym również przedstawicieli dżadidyizmu. Publikowane są także materiały archiwalne dotyczące historii ludów muzułmańskich zamieszkujących tereny byłego Związku Radzieckiego. Ponadto większość publikacji ukazuje się w specjalnych seriach tematycznych, np. *Islam w Rosji i Eurazji, Świat islamu, Islam i nowoczesność*⁴⁷.

Nie bez znaczenia w przybliżaniu dziedzictwa intelektualnego przedstawicieli dżadidyizmu odgrywają wydarzenia i projekty kulturalne. Warto wspomnieć o organizowanym każdego roku Kazańskim Międzynarodowym Festiwalu Kina Muzułmańskiego, który od 2005 r. organizowany jest w stolicy Tatarstanu. Założycielami festiwalu są Ministerstwo Kultury Republiki Tatarstanu, administracja miasta Kazania, Rada Muftów Rosji. Festiwal odbywa się pod patronatem Prezydenta Republiki Tatarstanu. Wydarzenie jest platformą wymiany doświadczeń twórców kina, podejmujących w swych filmach problematykę muzułmańską, jak również ma za zadanie przedstawić społeczeństwu za pomocą sztuki filmowej pozytywny obraz muzułmanina. Dziedzictwo intelektualne tatarskich myślicieli bardzo często prezentowane jest podczas pokazów filmów fabularnych⁴⁸. Pierwszym tego rodzaju filmem zaprezentowanym na festiwalu szerszej publiczności był film „Rękopis i przeznaczenie” w reżyserii Jefima Rezwana z 2007 r., który poświęcony został postaci Musy Bigijewa⁴⁹.

Nie bez znaczenia w przybliżaniu dziedzictwa przedstawicieli dżadidyizmu rosyjskiemu społeczeństwu są także inicjatywy towarzyszące przygotowaniom do obchodów 1100. rocznicy przyjęcia islamu przez Bułgarię Nadwożańską. Warto zaznaczyć, iż jest to niezwykle ważna rocznica o randze państwowej

⁴⁶ О Фонде Марджани, <https://www.mardjani.ru/ru/taxonomy/term/3> [dostęp: 20.11.2021].

⁴⁷ Издательская деятельность, <https://mardjanishop.ru/ru/izdatelskaya-deyatelnost> [dostęp: 20.11.2021].

⁴⁸ Информационная справка, <https://kazan-mfmk.com/about-the-festival/> [dostęp: 20.11.2021].

⁴⁹ Рукопись и судьба, <https://www.youtube.com/watch?v=ajKzQ1UfDug> [dostęp: 20.11.2021].

dla wszystkich muzułmanów zamieszkujących Federację Rosyjską. 28 kwietnia 2021 r. Prezydent Federacji Rosyjskiej Władimir Putin podpisał dekret nr RP/102 w sprawie przygotowania i przeprowadzenia w 2022 r. obchodów 1100. rocznicy przyjęcia islamu przez Bułgarię Nadwołżańską. W rozporządzeniu prezydent polecił m.in. utworzenie komitetu organizacyjnego obchodów, na którego czele stanął wicepremier FR Marat Husnullin⁵⁰. Warto zaznaczyć, iż większość głównych wydarzeń związanych z obchodami odbędzie się w mieście Bułgar w Tatarstanie, gdzie znajduje się m.in. jedna z największych szkół muzułmańskich w Rosji – Bułgarska Akademia Muzułmańska⁵¹. Podczas spotkania z władzami Tatarstanu w maju 2021 r., wicepremier Husnullin podkreślił, że „islam jest integralną częścią rosyjskiej państwowości i kultury. Wraz z innymi tradycyjnymi religiami islam wnosi nieoceniony wkład w utrzymanie dialogu międzyreligijnego”⁵².

Zakończenie

Omawiając zagadnienie recepcji dżadidyżmu we współczesnej Rosji, należy podkreślić, iż zainteresowanie ideami powstałymi na przełomie XIX i XX w. wśród rosyjskich muzułmanów wciąż jest żywe, jednakże szczególne widoczne zjawisko to jest w środowisku akademickim, wśród publicystów czy działaczy religijnych. Wśród naukowców i badaczy, którzy w swojej twórczości dokonują recepcji idei dżadidyżmu wskazać można między innymi Rafaela Chakimowa, uznawanego za jednego z najwybitniejszych współczesnych tatarskich historyków i filozofów. W swoich prachach przekonuje on, że istnieje współczesna forma dżadidyżmu, czyli neodżadidyżm. Z kolei tacy działacze jak Waliuła Jakupow udowadniają, że dżadidyżm istotnie odegrał ważną rolę w życiu narodu tatarskiego, jednak związane z nim idee nie powinny determinować współczesnego rozwoju religii muzułmańskiej w Rosji. Można stwierdzić, iż pytania o miejsce idei dżadidyżmu w życiu rosyjskich muzułmanów nierozdzielnie wiążą się z pytaniem o charakter rosyjskiego islamu i jego przyszłość. Według badaczy, w tym Aleksieja Małaszenki, wielowyznaniowość jest wpisana w charakter państwa rosyjskiego, a zmiany związane z upadkiem ZSRR

⁵⁰ Президент России Владимир Путин подписал распоряжение о подготовке и проведении празднования 1100-летия принятия ислама Волжской Булгарией, <https://www.samddn.ru/novosti/novosti/prezident-rossii-vladimir-putin-podpisal-rasporjazyhenie-o-podgotovke-i-provedenii-prazdnovanija-1100/> [dostęp: 20.11.2021].

⁵¹ Болгарская исламская академия, <https://bolgar.academy/about/> [dostęp: 20.11.2021].

⁵² Рустам Минниханов: 1100-летие принятия ислама Волжской Булгарией имеет всероссийское значение, <https://tatarstan.ru/index.htm/news/1982720.htm> [dostęp: 20.11.2021].

spowodowały konieczność przemyślenia na nowo swojej własnej tożsamości przez wierzących mieszkańców Rosji⁵³. Bez względu na to, w jaki sposób idee dżadidyizmu są i będą postrzegane przez rosyjskim muzułmanów, wpływają w istotny sposób na kształt tatarskiego islamu. Jak podkreśla Ljoma Baszyrow, cechą wyróżniającą tatarski islam jest chęć zbliżenia z Zachodem i cywilizacją europejską, przy jednoczesnym zachowaniu moralnych podstaw islamu. W opinii uczonego, tatarski islam ze względu na warunki geograficzne oraz czynniki historyczne różni się od islamu północnokaukaskiego. Tatarzy „o wiele częściej kontaktowali się z przedstawicielami innych religii oraz muzułmanami Azji Centralnej, co doprowadziło wśród nich do rozwoju etnicznej i religijnej tolerancji, swoistej syntezy wartości moralnych i kulturowych islamu z liberalnymi ideami cywilizacji zachodniej⁵⁴. Również organy władzy państwowej, które z aprobatą odnoszą się do inicjatyw muzułmańskich we współczesnej Rosji w sposób pośredni przyczyniają się do dalszych prac związanych ze zgłębieniem przez rosyjskich muzułmanów idei dżadidyizmu. Ma to swoje uzasadnienie w polityce wspierania przez władze rosyjskie tradycyjnego islamu, a więc takiego, którego tradycje swoimi korzeniami sięgają początków rosyjskiej państwowości. Celem takiej postawy jest przeciwdziałanie rozszerzaniu się ideologii ekstremistycznych i radykalnych. Sam Władimir Putin niejednokrotnie stwierdzał, iż to właśnie „tradycyjny islam jest nieodzowną częścią rosyjskiego kodu kulturowego”⁵⁵.

Bibliografia

- Баширов Лема Ахмадович, *Ислам в контексте этнополитических процессов в современной России*, „Государство, религия, церковь в России и за рубежом” 2009, nr 1, s. 217–227.
- Bieleń S., *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Aspra, Warszawa 2006.
- Биография Валиуллы Якупова, <https://ria.ru/20120719/703479561.html>.
- Болгарская исламская академия, <https://bolgar.academy/about/>.
- В Нижнем Новгороде проходят Фаизхановские чтения, <https://islamnews.ru/2021/8/18/v-nizhnem-novgorode-prokhodyat-faizkhanovskie-chteniya>.
- Гафиятуллина И., *Издательство «Иман» отметило очередной день рождения*, <http://aranay.tatar.ru/168-iman-otmetilo-ocherednoj-den-rozhdeniya>.
- Делегация ДУМ РМ приняла участие в конференции «Фаизхановские чтения» в Н. Нов-

⁵³ А. Малашенко, *Надо ли бояться ислама?*, Москва 2017, s. 56–57.

⁵⁴ Л.А. Баширов, *Ислам в контексте этнополитических процессов в современной России*, „Государство, религия, церковь в России и за рубежом” 2009, nr 1, s. 217–227.

⁵⁵ Путин: традиционный ислам является важнейшей частью российского культурного кода – Россия 24, <https://www.youtube.com/watch?v=m-219om-TyM> [dostęp: 20.11.2021].

- городе, <https://saransk.bezformata.com/listnews/dum-rm-prinyala-uchastie-v-konferencii/97341905/>.
- Договор Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан»*, <http://www.kazanfed.ru/docum/dogovor/1/>.
- Еникеев Амирхан, *На кануне Рамазана в Казани расправились с лидерами мусульманского духовенства*, <https://www.kp.md/daily/25918/2871220/>.
- Издательская деятельность*, <https://mardjanishop.ru/ru/izdatelskaya-deyatelnost>.
- Информационная справка*, <https://kazan-mfmk.com/about-the-festival/>.
- Исхаков Дамир, *Феномен татарского джадидизма: введение к социокультурному осмыслению*, Издательство «Иман», Казань 1997.
- Малашенко Алексей, *Надо ли бояться ислама?*, Издательство Весь Мир, Москва 2017.
- Московский исламский институт будет носить имя Мусы Бигиева*, <http://old.miu.su/archives/6229>.
- Мухлиса Буби (1869–1937) – мусульманская традиция в современном обществе, <http://www.idmedina.ru/ramazan/?7107>.
- Мухетдинов Дамир, *Российское мусульманство – призыв к осмыслению и контекстуализации*, ИД Медина, Москва 2015.
- Мухаметзянов Ирек, Рафаэль Хакимов: *Джадидизм это образ жизни народа*, http://www.info-islam.ru/publ/mnenija/intervju/rafaehl_khakimov_dzhadidizm_ehto_obraz_zhizni_naroda/4-1-0-1637.
- Набиев Ринат, *Власть и религиозное возрождение*, Издательство КФУ, Казань 2014.
- Набиев Ринат, *Ислам на европейском востоке. Энциклопедический словарь*, Издательство Магариф, Казань 2004.
- О Фонде Марджани, <https://www.mardjani.ru/ru/taxonomy/term/3>.
- Президент России Владимир Путин подписал распоряжение о подготовке и проведении празднования 1100-летия принятия ислама Волжской Булгарией*, <https://www.samddn.ru/novosti/novosti/prezident-rossii-vladimir-putin-podpisal-rasporjazhenie-o-podgotovke-i-provedenii-prazdnovaniya-1100/>.
- Путин: традиционный ислам является важнейшей частью российского культурного кода – Россия 24*, <https://www.youtube.com/watch?v=m-219om-TyM>.
- Ramadan Tariq, *To Be a European Muslim*, The Islamic Foundation, Leicester 2015.
- Riasanovsky Nicholas V., Steinberg Mark D., *Historia Rosji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Рукопись и судьба*, <https://www.youtube.com/watch?v=ajKzQ1UfDug>.
- Рустам Минниханов: *1100-летие принятия ислама Волжской Булгарией имеет всероссийское значение*, <https://tatarstan.ru/index.htm/news/1982720.htm>.
- Фаизхановские чтения №1 (2004)*, <http://www.idmedina.ru/books/materials/?1114>.
- Хабутдинов Айдар Юрьевич, https://kpfu.ru/pec_print?p_id=39142&p_lang=.
- Хабутдинов Айдар Юрьевич, *Лидеры нации*, Татарское книжное издательство, Казань 2003.
- Хакимов Рафаэль Сибгатович, <https://alumni.kpfu.ru/famous/hakimov-rafael-sibgatovic>.
- Хакимов Рафаэль Сибгатович, *Критическое мышление и обновление ислама*, http://www.globalaffairs.ru/number/n_2110.

- Хакимов Рафаиль Сибгатович, *Джадидизм (реформированный ислам)*, Институт истории АН РТ, Казань 2010.
- Nashas Mohammed, *The Idea of European Islam: Religion, Ethics, Politics and Perpetual Modernity*, Routledge, New York 2018.
- Юзеев Айдар, *Марджани о татарской элите (1789–1889)*, ИД Марджани, Москва 2009.
- Юзеев Айдар, Проект реформы мусульманского образования Х. Фаизхана, „Ислам в современном мире”, 2016, nr 1.
- Якупов Валиулла, *Лжеджадидизм*, Издательство Иман, Казань 2006.
- V Межрегиональная научно-практическая конференция «Чтения им. Мухлисы Буби». Резолюция, <https://www.muslim.ru/articles/280/31780/>.

The Ideas of Jadidism in Contemporary Russia

Summary

The development of the Muslim religion in the Russian Federation is undoubtedly a very important and, at the same time, interesting element influencing the contemporary socio-political situation in Russia. One of the most important components of religious revival in this country was the change in the Russian Muslims' attitude to issues related to religiosity. In the conditions of religious pluralism, Muslims in Russia, scientists, thinkers, and publicists often refer to the intellectual output of Russian Muslim socio-political activists whose activity took place at the turn of the 19th and 20th centuries. The article aims to show how the jadidism movement is being received in contemporary Russia. Nowadays, the ideas of jadidism are also the pretext for discussing the nature of Russian Islam and its future.

Keywords: Russia, Islam, jadidism, Muslim community, Tatars

Идеи джадидизма в современной России

Резюме

Развитие ислама на территории Российской Федерации, вне всякого сомнения, представляет собой весьма важную, и, в то же время, довольно интересную область, оказывающую влияние на ход социо-культурных процессов в современной России. Одной из наиболее важных составляющих процесса религиозного возрождения в этой стране стало изменение отношения к религиозности среди российских мусульман. Учёные, мыслители, публицисты и мусульмане России в условиях религиозного многообразия зачастую ссылаются на работы видных мусульманских социально-политических деятелей конца XIX-начала XX века. Цель

данной статьи состоит в том, чтобы показать как движение джадидизм воспринимается в современной России. Сегодня идеи джадидизма зачастую служат поводом обсудить и углубиться в изучение сущности ислама в России и его развития в будущем.

Ключевые слова: ислам, Россия, мусульманское сообщество, джадидизм, Татары